

“EL MEU DOLOR ÉS EL TEU NEGOCI”

VIOLÈNCIA MEDIÀTICA I MORBOSITAT

Dra. Montserrat Crespín Perales
Facultat de Filosofia, Universitat de Barcelona

1/ Introducció

Fa uns mesos, en pensar el tema per a la sessió d'aquesta tarda, començava el meu escrit esmentant la reflexió d'Adam Smith (1723-1790) qui, a la seva obra *Teoria dels sentiments morals* (1759), parlava de la “inexperencialitat” dels dolors dels altres per un motiu lògic: no puc experimentar de manera directa el que les altres persones senten. En aquest sentit, escrivia Smith:

Como carecemos de la experiencia inmediata de lo que sienten las otras personas, no podemos hacernos ninguna idea de la manera en que se ven afectadas, salvo que pensemos cómo nos sentiríamos nosotros en su misma situación. Aunque quien esté en el potro sea nuestro propio hermano, en la medida en que nosotros no nos hallemos en su misma condición, nuestros sentidos jamás nos informarán de la medida de su sufrimiento. Ellos jamás nos han llevado ni pueden llevarnos más allá de nuestra propia persona, y será solo mediante la imaginación que podremos formar alguna concepción de lo que son sus sensaciones. Y dicha facultad solo nos puede ayudar representándonos lo que serían nuestras propias sensaciones si nos halláramos en su lugar. (Smith, [1790] 2004:49-50)

1

Com ens diu el filòsof, serà la imaginació que ens ajudarà a concebre com és el mal, l'angoixa o el patiment aliens. La imaginació m'ajuda a fer-me una idea del que els altres senten per analogia: concebent què sentiria jo davant una situació semblant. Imagino i empatitzo –em poso a les seves sabates.

Aquesta simpatia, l'arrel etimològica que remet a “patir junts” o “patir amb”, i l'empatia, això és, la facultat per a comprendre les emocions i els sentiments, també el dolor aliè, sovint es contraresten amb la morbositat que és la complaença per coses nocives. Sobre ella ja en parlà Plató (c. 427 a. C.-347 a. C.) a *La República* (384-377 a. C.) exposant el cas de Leonci i la seva irresistible pulsio envers aproximar-se al mal o al patiment i mirar-ho com un espectacle. Plató posava en boca de Sòcrates aquesta reflexió:

Sin embargo, yo creo en algo que he escuchado cierta vez: Leoncio, hijo de Aglayón, subía del Pireo bajo la parte externa del muro boreal, cuando percibió unos cadáveres que yacían junto al verdugo público. Experimentó el deseo de mirarlos, pero a la vez sintió una repugnancia que lo apartaba de allí, y durante unos momentos se debatió interiormente y se cubrió el rostro. Finalmente, vencido por su deseo, con los ojos desmesuradamente abiertos, corrió hacia los cadáveres y gritó: «Mirad, malditos, satisfacedos con tan bello espectáculo». (Platón, *Rep.*, IV, 439e-440a) (1988:234)

Contemporàniament, sobretot des de l'existència dels mitjans de comunicació de masses, aquesta morbositat, aquest “satisfer-nos amb tan bell espectacle”, parafrasejant Plató, és un negoci milionari a través de publicacions diverses i, especialment, pòdcasts i sèries de televisió. L'auge del consum de programes de televisió i ràdio que ofereixen els retrats dels criminals i els crims reals més esfereïdors planteja la qüestió de la violència mediàtica contra víctimes, familiars i reus, atemptant contra el seu dret a la intimitat i els seus drets morals. Sobre aquest tipus especialíssim de violència mediàtica donaré seguidament algunes pinzellades.

2/ El negoci mediàtic dels crims reals i la “violència mediàtica”

2

Des de l'any 2004 a l'Estat espanyol disposem de la Llei Orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de Mesures de Protecció Integral contra la violència de gènere que, al seu capítol II, va atendre específicament l'àmbit de la publicitat i dels mitjans de comunicació a fi i efecte, com es llegeix al seu preàmbul, de “respectar la dignitat de les dones i el seu dret a una imatge no estereotipada, ni discriminatòria, tant si s'exhibeix en mitjans de comunicació públics com en els privats” (L.O 1/2004, Preàmbul). L'avenç de la norma, reforçada a més amb el pacte d'estat contra la violència de gènere (2017) de tots els partits polítics, que, com tota llei orgànica, desenvolupa drets fonamentals i llibertats públiques, rau en el fet que, entre altres accions, va considerar il·lícita tota publicitat que utilitzi la imatge de la dona amb caràcter vexatori o discriminatori (art. 10, L.O 1/2004) i va establir que els mitjans públics han de fomentar la protecció i la salvaguarda del dret fonamental de la igualtat entre homes i dones (art. 14 CE), així com ser garants de l'objectivitat

informativa, la defensa dels drets humans, i la llibertat i dignitat de les dones víctimes de violència i dels seus fills (art. 14, L.O 1/2004). En conseqüència, la llei dibuixa clarament un marc perquè els mitjans de comunicació informin responsablement sobre la violència de gènere. Passa, però, que, malgrat la seva indubtable importància, i el progrés que aquest marc legal va significar per al nostre context, ha deixat significatives llacunes com, ara, la que aquí volem indagar, això és, la de la violència mediàtica que es pot infligir més enllà de la publicitat o el tractament de casos de violència de gènere als informatius.

La violència mediàtica a què referirem va més enllà de l'encerclada només a la violència de gènere. Es podria demarcar seguint la definició que, degudament ampliada per incloure també als homes, nens i adolescents, proporciona una llei que no és del nostre país, sinó de Veneçuela. A la seva Llei Orgànica de Reforma a la Llei Orgànica sobre el dret de les dones a una vida lliure de violència (2014), i a l'article 15.15, es diu que la “violència mediàtica” és “[L']Exposició de la dona, nena o adolescent, a través de qualsevol mitjà de difusió, que de manera directa o indirecta exploti, discrimini, deshonor, humiliï o que atempti contra la seva dignitat amb fins econòmics, socials o de dominació”.

Mitjanament clarificat aquest punt conceptual, sorgeix la pregunta: és possible parlar d'aquesta “violència mediàtica” mirant a la inflació de programes de televisió i ràdio dedicats a la indústria, en forma de monocultiu audiovisual, del gènere de la crònica negra? A judici d'algunes persones que han viscut la pèrdua de familiars a mans d'homicides i assassins, la indústria lucrativa al voltant del seu dolor és, sense cap mena de dubte, violència mediàtica. Així ho denunciava fa uns mesos a la Comissió d'Interior del Senat d'Espanya la Sra. Patricia Ramírez Domínguez, mare d'un menor de vuit anys assassinat l'any 2018, informant de la situació de les víctimes de delictes violents i reclamant als poders públics reformes legislatives per a la protecció dels drets de les víctimes al seu honor i imatge, subratllant, especialment, el que ella mateixa conceptuava com “violència mediàtica”:

Nadie habla de violencia mediática, pero cuando alguien utiliza en nombre de tu agresor el de tu hijo para jugar o esbozarlo en una red social, en un periódico o lo que sea, te está dañando y lo está haciendo públicamente en un medio que tiene una gran trascendencia. (...) Pido en ese pacto que, evidentemente, se regulen esas prácticas, se desarrollen políticas sociales y comunitarias, entendiendo como comunidad dos sitios, evidentemente, prisiones y las comunidades de redes sociales. Hay que aprender en medios y en redes sociales a consumir sucesos. Hay que enseñar a las nuevas generaciones y a los que estamos a consumir sucesos de forma responsable. El consumo de la violencia no puede ser morbo y espectáculo. A lo único que nos lleva es a generar más violencia. Igual que hemos hecho un trabajo extraordinario y ya nadie publica el nombre de una víctima de suicidio o el nombre una mujer maltratada, ya nadie saca a los niños en una foto con sus padres si no dan permiso, les pido que hagan lo mismo por nosotros, aunque seamos muy rentables para los medios económicos. (Ramírez Domínguez, 2024).

Ara bé, és jurídicament factible el prec d'aquesta mare, això és, “regular” aquestes pràctiques? Dit altrament: es podria establir una regulació que limités els drets reconeguts i protegits per la nostra Constitució (art. 20.1 CE) a expressar lliurement pensaments, idees i opinions i a la producció i creació artística en els quals s'emparen els mitjans de comunicació –públics, privats o el regiment de creadors i productors de continguts a les xarxes– i les productores de ràdio, televisió i cinema que posen a disposició dels consumidors voraços un gènere que els reporta copiosos beneficis?

La pregunta té especial rellevància avui dia. Contextualment, al nostre país, després de tancar-se, a finals de la dècada dels 1990, l'anterior capítol de la febre per l'exposició mediàtica de crims reals que es va aprofitar del panorama recentment estrenat de les televisions privades que alimentaren de truculència els seus programes, sobretot, a la franja nocturna, avui dia ens hem de preguntar si no és el cas que, encara i perfumada, la llavors anomenada “telebasura” (teleporqueria) s'ha reintroduït. És un fet que els programes de successos i la recreació de delictes violents han augmentat exponencialment, entre altres fenòmens, perquè el monopoli dels mitjans de comunicació ja no està exclusivament en mans dels professionals del periodisme ni de la comunicació

audiovisual, sinó a l'abast de tothom que té connexió a Internet, una càmera i un micròfon.

Mirant exclusivament als mitjans de comunicació convencionals, i a les grans indústries de l'audiovisual, l'impuls és, ara, el de les plataformes que s'han estilitzat, presentant els productes amb un pretès vernís de refinació, però igualment caminant per la línia fina entre el bon i el mal gust, entre la informació i l'atractiu que desperta la crueltat, el que és desagradable o truculent real, això és, amb el material de les vides de les persones. Al nostre context social, aquests productes repliquen, com franquícies adaptades al gust local, la cultura audiovisual dels Estats Units que és la que predomina a través de, precisament, les més importants plataformes -Netflix, Amazon Prime, Apple TV+, HBO Max o SkyShowtime, etc.

Com ha estudiat detalladament la professora Jean Murley mirant cap al cas del gènere dels crims reals a la cultura popular estatunidenca:

Més que un únic gènere literari popular o inclús un conjunt de convencions narratives tècniques, el *true crime* s'ha convertit en una formulació estètica multifacètica i multigènere, una poètica de la narració d'assassinats. El *true crime* és una forma de donar sentit a allò que no el té, però també s'ha convertit en una visió del món, una perspectiva, una mirada, sobre la vida estatunidenca contemporània, sospitosa i cínica, centrada estretament en els pitjors tipus de crims i preocupada per la seguretat, l'ordre i la justícia. El *true crime* li ha donat una sensibilitat sensacionalista a l'alta cultura i il·luminat el que és sòrdid amb raigs de veritat: en els seus millors exemples, el *true crime* qüestiona les seves pròpies motivacions i raons de ser. El treball cultural del *true crime*, a les seves diverses manifestacions de cultura popular, és important, convincent, i, sovint, es malinterpreta o s'ignora per complet. Però el *true crime* a la seva versió actual també planteja una sèrie de difícils qüestions morals, ètiques i culturals, preguntes que són, sobre manera, ignorades pels seus principals productors i consumidors: per què s'accepta tan fàcilment l'assassinat com entreteniment? (Murley, 2008:2)

A casa nostra, una de les seves productores més exitoses, arrelada a Catalunya, i que al seu nom deixa clar que parla de si com a fàbrica, *True Crime Factory*, ven els seus productes de ràdio, televisió i literatura reconeixent que es fa eco d'aquesta nova fornada, o auge, que, des dels Estats Units, reelabora

l'antiquíssima crònica negra i que va esclatar, segons diuen, amb un boom de consum a partir de 2017 (True Crime Factory, 2024). Condimentant el producte amb ingredients de proximitat, defineixen el que fan com una “fusió entre documental i ficció, entre periodisme i cinema, que aprofita la potència de la realitat i la bellesa de la ficció per explicar les històries que hi ha darrere i al voltant d'un crim”. Cal reconèixer la seva agilitat i astúcia per veure que davant seu hi havia un nínxol de mercat sucós que han estat capaços d'aprofitar, i explotar, cosa que faran fins que la bombolla esclati per pura indigestió. Beneficiats pel sempre adaptable capitalisme que, tal com el definia Max Weber, “realitza la satisfacció de necessitats d'un grup humà –aquí, del consum de la mort i el dolor dels altres com a entreteniment–, amb caràcter lucratiu –parlem de facturacions en xifres de milions d'euros anuals– i per mitjà d'empreses” (Weber, [1923-1924] 1978:237), disposa d'uns béns materials de producció que són les històries i les vides de les persones, de víctimes i de, evidentment també, botxins. El cost per a les víctimes o els seus familiars és, en molts casos, la seva victimització secundària (revictimització) perquè queden tancades a haver de reviure constantment la situació traumàtica. I per als reus condemnats, bé un atemptat contra la seva dignitat, que, lògicament, no decau per haver estat processats i sentenciats per causa penal, bé un canal per a lucrar-se i, també, en aquells casos on opera el narcisisme que pugna per obtenir uns minuts de glòria, una possibilitat de disposar de milions de miralls catòdics fins a convertir-se en una icona pop.

Reprenent, doncs, la pregunta abans formulada: és possible dirimir un marc en el qual el dret a l'honor, la intimitat i la imatge de les víctimes i els seus familiars no es vegi conculcat per la indústria mediàtica que s'alimenta dels crims reals i s'empara al dret de la llibertat d'expressió, informació i creació?

3/ Un conflicte extremadament difícil

Com s'ha indicat anteriorment, jurídicament aquestes produccions audiovisuals generen conflictes i col·lapses entre drets fonamentals d'igual pes i, per tant, amb l'obligació dels poders públics de la seva garantia reforçada. Entren

en conflicte la integritat i la dignitat de la persona (art. 10.1 CE), el dret a l'honor, intimitat i pròpia imatge (art. 18.1 CE) que confronta amb el dret a la lliure expressió (art. 20.1.a CE), a l'expressió artística (art. 20.1.b CE) i a rebre i difondre informació veraç (art. 20.1.d CE). Davant aquests casos, i els dilemes que es plantegen, als juristes només els queda emprar la mai perfecta arma de la ponderació que, atenint-se a les circumstàncies de cada cas, dirimirà quin dret precedirà a quin altre, donant major pes a un en detriment d'aquell que, en el cas específic, haurà de cedir. És un dels exercicis que més rigor demanen als jutges i tribunals de justícia perquè és una eina obligadament “exegetica”, per tant, interpretativa. A la vegada, i havent-se d'atenir a la metodologia casuística, el conflicte no té, ni de bon tros, una solució unívoca ni hi ha fórmules genèriques que puguin aplicar-se. El que sí que és constatable és que, habitualment, segons es pot comprovar a la jurisprudència al nostre país (v. STC 6/1981, STS 441/2014 del 29 de juliol), els tribunals de justícia opten per donar primacia al dret a la lliure expressió i informació, i al de l'expressió artística, amb la salvaguarda, evidentment, del que és el límit que tenen aquests drets i llibertats, a saber, que no poden conculcar els drets fonamentals i les llibertats públiques que reconeix la nostra Constitució.

Adicionalment, la problemàtica que afecta especialment els familiars de les víctimes, i que ajuda a les productores audiovisuals que juguen astutament amb un producte que és un deliberat híbrid entre el documental i la ficció, i entre la notícia i el cinema, és que no hi ha possibilitat d'apel·lar a la protecció de dades personals de les persones mortes. Els pares, mares, fills i filles víctimes d'un homicidi o un assassinat, els delictes de sang que són al centre d'aquests productes, en ser morts, ja no tenen dret a la protecció de dades. Òbviament, queda expedita una via que no és sinó la d'interpel·lar a la Llei 1/1982, de 5 de maig, de protecció civil del dret a l'honor, a la imatge personal i familiar i a la pròpia imatge, per a demanar empara judicial i ser indemnitzats en cas de violació d'aquests drets fonamentals amb les emissions dels programes, documentals o sèries. Això, val a dir, compensaria la sensació d'indefensió dels familiars, però, a la vegada,

comporta que siguin aquests els que iniciïn un procediment, amb els seus propis mitjans i amb un desgast personal i econòmic, que torna la roda cap a la seva revictimització. Si la llei de l'any 1982 considera intromissions il·legítimes en el dret a l'honor, la intimitat i la pròpia imatge “la imputació de fets o la manifestació de judicis de valor a través d'accions o expressions que, de qualsevol manera, lesionin la dignitat d'una altra persona, menyscabant la seva fama o atemptant contra la seva pròpia estimació” (art. 7.7) i “la utilització del delictes pel condemnat en sentència penal ferma per aconseguir notorietat pública o obtenir profit econòmic, o la divulgació de dades falses sobre els fets delictius, quan això suposi el menyscabament de la dignitat de les víctimes” (art. 7.8), caldria que les productores, els mitjans de comunicació i els periodistes es paressin a pensar amb rigor, i no només en clau econòmica o de notorietat, sobre aquesta realitat jurídica i, també, deontològica, és a dir, sobre l'ètica periodística. Si, com repeteix un programa per tots conegut, *Crimis*, “La realitat i la mort no entenen de sensibilitats”, els periodistes sí que haurien d'entendre de sensibilitats.

4/ Societats escindides: la correcció política i la hipersensibilitat personal, però no la sensibilitat aliena.

Els nostres són temps estranys, dividits en corrents que, aparentment, podrien ser antagòniques. D'una banda, prolifera el paternalisme i la tutela sobre els ciutadans, i, clar, sobre els espectadors i lectors, donant espai a una censura que no es presenta com a tal, però suprimeix obres artístiques -en sentit estricte- o aplaudeix la dita cultura de la cancel·lació (un altre producte estatunidenc) de persones o organitzacions d'acord amb una interpretació de declaracions o accions que atempten contra la pell d'una part de l'opinió pública guardiana de la moral prístina -un procediment sumariíssim per decretar la mort civil d'algú-. Tenim persones, com els “lectors sensibles” (*sensitive readers*) que posen a disposició d'editorials o productores cinematogràfiques la seva “perfecta” brúixola moral i pretenen esborrar qualsevol element que a les creacions artístiques i, en sentit estricte, ficcions, que al seu criteri, poden causar dany i generar patiment.

Representen un dels rostres del paternalisme avui dia que caminem cap a societats cada dia més en un estadi de minoria d'edat, en el sentit kantian que indicava amb això el moment preil·lustrat, on no podem pensar per nosaltres mateixos o no se'ns considera madurs per discernir. Tenim, també, un fons oceànic on la violència més acarnissada circula lliurement per les pantalles de mòbils i ordinadors. I comptem amb el nas finíssim dels que detecten amb clara intel·ligència que aquest desig per l'abisme, pel mal, aquesta atracció irresistible, ho és sempre més, gairebé irresistible, quan parlem de les vides dels altres. Volem, en síntesi, protegir les nostres sensibilitats i estem sempre a un segon de retreure a algú altre la seva ofensa, també limitant l'humor, però ens fem insensibles davant les víctimes, aquelles persones que han patit danys o perjudicis sobre la seva persona o patrimoni, lesions físiques o psíquiques i danys emocionals, si les seves biografies poden servir com a matèria primera per al lucre (en el cas dels individus i les empreses que exploten les històries viscudes d'aquestes persones) o pel nostre personal "dimoni de la perversitat" que, com escrivia Poe, ens empeny a mirar l'abisme. La televisió que consumim no és sinó reflex de la societat contemporània en la qual estem.

Obrir aquest debat, com avui hem fet, sobre la violència mediàtica és necessari, jurídicament i moralment. La regulació està a la nostra disposició i, en molts casos, el que falta és un major control i, també, un principi precautori -i no només un principi de responsabilitat que s'executa a posteriori en forma d'indemnitzacions. És a dir, una reflexió prèvia sobre quines són les conseqüències per aquells que són, avui víctimes, com nosaltres ho podríem ser demà.

Referències bibliogràfiques

Comisión de Interior – Senado de España. Comparecencia de Dña. Patricia Ramírez Domínguez, ante la Comisión de Interior, para informar sobre la situación que padecen las víctimas de delitos violentos y la necesidad de reformas legislativas para proteger debidamente los derechos de las víctimas y el honor y la imagen de las personas que ya no se pueden defender, en especial de los menores de edad. (Núm. exp. 715/000020).

https://www.senado.es/web/actividadparlamentaria/actualidad/video/index.html?s=15_S011010_008_01

Constitución Española. [https://www.boe.es/eli/es/c/1978/12/27/\(1\)/con](https://www.boe.es/eli/es/c/1978/12/27/(1)/con)

Ley Orgánica 1/1982, de 5 de mayo, de protección civil del derecho al honor, a la intimidad personal y familiar y a la propia imagen.

<https://www.boe.es/eli/es/lo/1982/05/05/1/con>

Ley Orgánica 1/2004, de 28 de diciembre, de Medidas de Protección Integral contra la Violencia de Género.

<https://www.boe.es/eli/es/lo/2004/12/28/1/con>

Ley Orgánica de reforma a la Ley Orgánica sobre el Derecho de las Mujeres a una Vida Libre de Violencia (Venezuela) (2014).

<https://www.asambleanacional.gob.ve/storage/documentos/leyes/ley-de-reforma-de-la-ley-organica-sobre-el-derecho-de-las-mujeres-a-una-vida-libre-de-violencia-20211026160001.pdf>

Murley, Jean (2008). *The Rise of True Crime. Twentieth Century Murder and American Popular Culture*. Praeger Publishers.

Platón (1988). *Diálogos IV. La República*. Gredos.

Smith, Adam ([1790] 2004). *Teoría de los sentimientos morales*. Alianza Editorial.

True Crime Factory (2024). <https://truecrimefactory.com/>